

ΧΩΡΑΣ ΧΑΡΤΩΝ ΓΡΑΨΕΙΝ

Με αφορμή τα
130 Χρόνια της
Γεωγραφικής
Υπηρεσίας
Στρατού
1889-2019

ΧΩΡΑΣ ΧΑΡΤΩΝ ΓΡΑΨΕΙΝ

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΑ
130 ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΣΤΡΑΤΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ

Με ιστορικό διάγραμμα του
ΙΩΑΝΝΗ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΥ

Πρυτανικές Αρχές ΑΠΘ

Πρύτανης

Νικόλαος Παπαϊωάννου

Αντιπρυτάνεις

Δημήτριος Κωβαίος

Χαράλαμπος Φειδας

Ανδρέας Γιαννακουδάκης

Ευστράτιος Στυλιανίδης

Διαπανεπιστημιακή Συνεργασία ΑΠΘ

Η έκδοση είναι προϊόν συνεργασίας της Βιβλιοθήκης & Κέντρου Πληροφόρησης ΑΠΘ - ΒΚΠ ΑΠΘ (Πρόεδρος Ιωάννης Τζιφόπουλος, Προϊσταμένη Αικατερίνη Νάστα) και του Εργαστηρίου Χαρτογραφίας & Γεωγραφικής Ανάλυσης ΑΠΘ - CartoGeoLab ΑΠΘ (Διευθύντρια Χρυσούλα Μπούτουρα), για την αξιοποίηση του χαρτογραφικού πλούτου της Τρικογλείου Βιβλιοθήκης ΒΚΠ ΑΠΘ, με την υποστήριξη της Επιτροπής Ερευνών ΑΠΘ (Πρόεδρος Ευστράτιος Στυλιανίδης).

This publication, *Mapping the country's land*, issued by the Aristotle University of Thessaloniki-AUTH Library & Information Centre with the support of the AUTH Research Committee, in cooperation with the AUTH Laboratory of Cartography & Geographical Analysis. It is the fourth issue, since 2017, of the series of publications about the rare kept in the *Tricoglou Library* by the AUTH Library & Information Centre, prepared on the occasion of the exhibition *130 Years Mapping Greece - We surveyed the past, we trace the future* honouring the 130th anniversary of the Hellenic Military Geographical Service / HMGS (1889-2019), held in the War Museum at Athens, 24.10.2019-4.11.2019 and in the Central Library of the Aristotle University of Thessaloniki, 20.12.2019-20.3.2020. Evangelos Livieratos, who authored and edited this issue and was the curator of both exhibitions in Athens and Thessaloniki, is a Geodesy and Cartography AUTH Professor Emeritus at the Faculty of Engineering and a Honorary Fellow of the International Cartographic Association.

ISBN 978-960-243-722-3

© Ε. Λιβιεράτος / Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης ΑΠΘ, 2020.

Προεκτυπωτική επεξεργασία, εκτύπωση και βιβλιοδεσία:

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ / Π. ΖΗΤΗ & Σια ΙΚΕ, Θεσσαλονίκη | www.ziti.gr

Έκδοση και Έκθεση

Η έκδοση προέρχεται από την έκθεση *130 Χρόνια Χαρτογραφώντας την Ελλάδα - Αποτυπώσαμε το Παρελθόν Χαράσσουμε το Μέλλον* για να τιμηθεί η επέτειος των 130 Χρόνων από την ίδρυση της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (ΓΥΣ). Την έκθεση οργάνωσε η Γεωγραφική Υπηρεσία σε συνεργασία με τη Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης ΑΠΘ και την υποστήριξη του Εργαστηρίου Χαρτογραφίας & Γεωγραφικής Ανάλυσης ΑΠΘ (CartoGeoLab ΑΠΘ), υπό την αιγίδα των Πρυτανικών Αρχών του ΑΠΘ, στο πλαίσιο της προγραμματικής συνεργασίας του ΑΠΘ με την ΓΥΣ (2017).

Η έκθεση που σχεδίασε, συνέγραψε και επιμελήθηκε ο ομότιμος καθηγητής ΑΠΘ Ευάγγελος Λιβιεράτος φιλοξενήθηκε από το Πολεμικό Μουσείο Αθηνών (24 Οκτωβρίου-4 Νοεμβρίου 2019) και από την Κεντρική Βιβλιοθήκη ΑΠΘ (20 Δεκεμβρίου 2019-20 Μαρτίου 2020). Η έκθεση στο ΑΠΘ συμπεριέλαβε ως εκθεσιακό παράρτημα την *Άγνωστη Πρώτη Ελληνική Χαρτογράφηση* με τα πρώτα ευρήματα σχετικά με τον χαρτογράφο Αλέξανδρο Ν. Μαυροκορδάτο (1862-1895).

Τις εκθέσεις και την έκδοση υποστήριξε ευγενικά το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ) και συνέδραμε η Επιτροπή Ερευνών ΑΠΘ.

Στην οργάνωση και πραγματοποίηση της έκθεσης συνέβαλαν πολλά πρόσωπα από τους συμμετέχοντες οργανισμούς: από τη ΓΥΣ οργανωτικά και υποστηρικτικά ο διοικητής της συνταγματάρχης Βαρδής Καγιαδάκης, ο υποδιοικητής συνταγματάρχης Κίμων Καλεντερίδης, ο συνταγματάρχης Δημήτριος Λοΐσιος και στελέχη της Υπηρεσίας. Από τη διεύθυνση Γεωγραφικού στο ΓΕΣ, ο διευθυντής ταξίαρχος Χρήστος Νινιός και ο υποδιευθυντής συνταγματάρχης Χαράλαμπος Παράσχος. Από το ΜΙΕΤ ο διευθυντής του Διονύσης Καψάλης και η υπεύθυνη της συλλογής χαρτών και του φωτογραφικού αρχείου ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ Ματθίλδη Πυρλή. Από το ΑΠΘ ο πρόεδρος της Επιτροπής Βιβλιοθήκης καθηγητής Ιωάννης Τζιφόπουλος, η διευθύντρια της Βιβλιοθήκης & Κέντρου Πληροφόρησης ΑΠΘ Αικατερίνη Νάστα, οι βιβλιοθηκονόμοι Αγγελική Χατζηγεωργίου, Αλεξάνδρα Αρσένη, Αντώνης Σαραγιώτης, Στάθης Αμανατίδης, Χρύσα Χαζηράκη, με την τεχνική υποστήριξη των Άλκη Βαφειάδη και Δημήτρη Σφονδύλη. Από το Εργαστήριο Χαρτογραφίας & Γεωγραφικής Ανάλυσης ΑΠΘ η διευθύντρια καθηγήτρια Χρυσούλα Μπούτουρα, η καθηγήτρια Αλεξάνδρα Κουσουλάκου και η Δρ Αγγελική Τσορλίνη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ 6

Νικόλαος Παπαϊωάννου, *Πρύτανης ΑΠΘ* 7

Βαρδής Καγιαδάκης, *Διοικητής ΓΥΣ* 9

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ 11

ΤΡΙΚΟΓΛΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΚΠ ΑΠΘ 12

Ιωάννης Τζιφόπουλος, *Πρόεδρος Επιτροπής Βιβλιοθήκης & Κέντρου Πληροφόρησης ΑΠΘ*

ΗΜΕΡΟΔΡΟΜΟΙ ΚΑΙ ΒΗΜΑΤΙΣΤΕΣ 14

Ιωάννης Τζιφόπουλος, *Καθηγητής ΑΠΘ*

Ιχνηλατώντας τους προδρόμους 15

Tracing the forerunners (Summary) 21

ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΧΑΡΤΗ 24

Ευάγγελος Λιβιεράτος, *Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ*

Γράφειν την Ελλάδα με χάρτες 25

Το χαρτογραφικό όραμα του Καποδίστρια 25 / Από τον χάρτη του Larié στον χάρτη του Dérôt 26 / Οθωνική περίοδος και η συνέχεια του Dérôt 28 / Η χαρτογραφική αμηχανία μιας γενιάς (1850-1880) 29 / Η χαρτογραφική ανησυχία των διεκδικήσεων 32 / Η χαρτογραφική αφύπνιση στη Θεσσαλία 36 / Η χαρτογραφική συγκρότηση 38 / Ευχαριστίες 42 / Σημείωση 42

Οκτώ ιστορίες πριν από και μετά το 1889 43

[1] Μεταξύ δύο συνόρων 1832-1881 44

Ο γαλλικός χάρτης 1852 45 / Στην Αττική 1875-1891 46 / Προς νέα σύνορα 1878 47 / Θεσσαλία 1881 48 / Μελούνα 49

[2] Από το 1881 στο 1889 50

Αρκεί ο νέος χάρτης; 1881-1884 51 / Ο νέος χάρτης 1884 52 / Ο χάρτης των ανθυπολοχαγών 1887-1889 54 / «Φύλλον Δομοκού» μια διδακτική ιστορία 55 / Το ιστορικό φύλλο Θεσσαλία 1890 56 / Γνώση και πράξη, απόθεμα πείρας 57 / Σαλαμίνα 58 / Θήβα-Πέτρα 59

[3] Δύσκολη αρχή, 1889-1897 60

Από τη Βιέννη στην Αθήνα 1889 61 / Οι πρώτοι της αρχής 1889 62 / Βάσεις, δίκτυα, τριγωνισμοί, 1889-1897 63 / Ο νέος τριγωνισμός 1889-1890 64 / Επέκταση τριγωνισμού 1891 65

/ Νέο δίκτυο Α' τάξης 1892 66 / Εργασία και διδαχή 1892-1893 67 / Η χαρτογράφηση αργοπορεί 1893-1895 68 / Αναγνώριση προσφοράς Franz Lehl 1845-1911 69 / Ακόμη χωρίς χάρτες 1897 70

[4] Ανασυγκρότηση 1898-1919 72

Πεπραγμένα, εκθέσεις, σκαριφήματα 1898 73 / Εκ των υστέρων 1898 74 / Χάρτης Φαρσάλου 1902 75 / Τα βιβλία 1888, 1903 76 / Οι πρώτοι Έλληνες διοικητές 1898-1912 77 / Νέοι χάρτες 1:75.000 78 / Ποιότητα και παραγωγή 1909-1912 79 / Το πρώτο φύλλο 1908 80 / Το εξαιρετικό φύλλο 1909 81 / Μεταξύ Αθηνών-Θεσσαλονίκης 1914-1919 82 / Μαθητεία χαρτών 83 / Από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη 1919-1920 84 / Σμύρνη 85

[5] Μικρά Ασία 1920-1922 86

Προβολή πείρας 87 / Σειρές χαρτών 88 / Μιλητόπολις 1921 89 / Σμύρνη 1921 90 / Μακροχώρι-Άγιος Στέφανος 1923 91

[6] Νέα εποχή 1925-1955 92

Επανεκκίνηση 93 / Τριγωνομετρικό δίκτυο 1925 94 / Μεσολόγγι 1826-1926 95 / Πελοπόννησος 1926 96 / Αλεξανδρούπολις 1927 97 / Αθήναι 1931 98 / Αεροφωτογραφίες 1937 99 / Κορυτσά 1940 100 / Ο ήρωας της ΓΥΣ 1940-1941 101 / Μεταπολεμική περίοδος 102

[7] Ωριμότητα 1960-1990 104

Άλμα εφ' όλης της ύλης 105 / Οθωνοί οκτώ δεκαετίες μετά 106

[8] Στην ψηφιακή εποχή 108

Η ΓΥΣ στον ψηφιακό κόσμο 130 χρόνια μετά 109 / Χάρτης Ελλάδος 110

Mapping the Country's Land (Summary) 112

Ο ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΟΣ 116

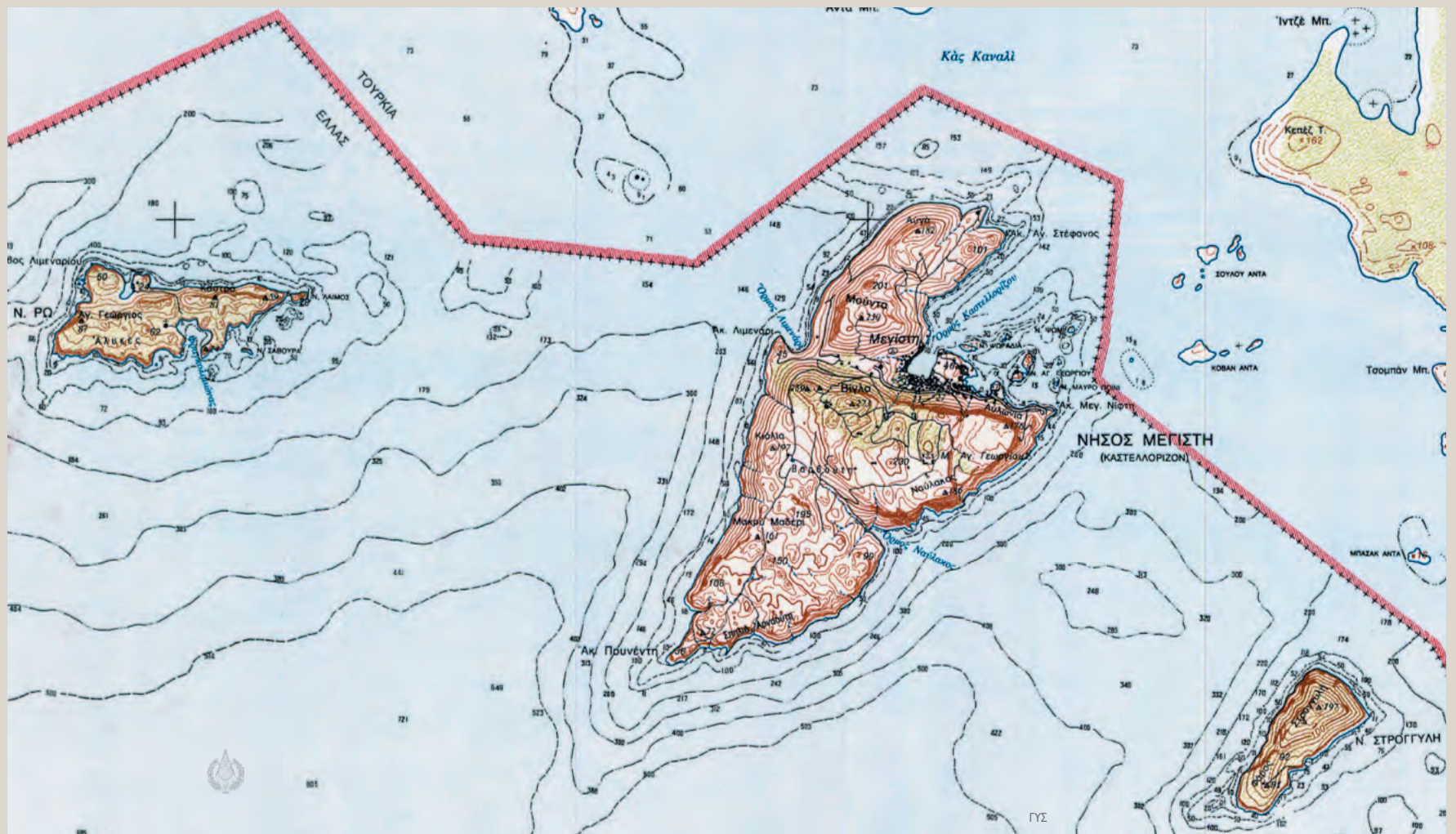
Ευάγγελος Λιβιεράτος, *Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ*

Α. Ν. Μαυροκορδάτος (1862-1895): ο ξεχασμένος χαρτογράφος των πρώτων ελληνικών χαρτών 117

Ένα «μαυσωλείο» κοντά στον Νέστο 117 / Η ξεχασμένη νεκρολογία 118 / Αριστοκράτης ψυχής, διανοίας και αίματος 118 / Η χαρτογράφηση του Μαυροκορδάτου 119 / Τα ίχνη του τέλους στη Μακεδονία 119

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η Ρω, η Μεγίστη (Καστελόριζο) και η Στρογγύλη στο Φύλλο «Μεγίστη» 1:50.000. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1981.

Ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η Ελλάδα ενεργεί την Χαρτογραφική υπηρεσίαν αναλόγως των οικονομολογικών μέσων του κράτους. Πλουσία οικογένεια έχει πολυάριθμον υπηρετικόν προσωπικόν και μετά διαφόρων ειδικοτήτων, μαγείρους, θαλαμηπόλους, αμαξηλάτας, θυρωρούς, κηπουρούς κτλ. Η Ελλάδα ως μικρόν κράτος έχει μόνον ένα, όστις δέον επί τω αυτώ να είναι καλός μάγειρος, θαλαμηπόλος, αμαξηλάτης, θυρωρός κτλ.

Ο Λοχαγός Πεζικού Βασίλειος Κουρουσόπουλος, επιμελητής της παραγωγής των ελληνικών χαρτών στο Στρατιωτικό Γεωγραφικό Ινστιτούτο της Βιέννης, όπου από το 1908 έγινε η προετοιμασία και εκτύπωση των φύλλων του ιστορικού Ειδικού Χάρτη της Ελλάδος κλίμακας 1:75.000, συζητά με τον διαπρεπή Βαυαρό εκπαιδευτικό Ιστορικής Γεωγραφίας Δρ Λουδοβίκο Βύρχνερ για τα σχετικά λίγα μέσα, με τα οποία οι Έλληνες εργάζονται για τη χαρτογραφική ανασυγκρότηση της χώρας. Ο Βύρχνερ σχολιάζει με τη σειρά του πως ο λοχαγός Κουρουσόπουλος προσπαθεί να εκπαιδευτεί παράλληλα ως άριστος χαρτογράφος, τοπογράφος, γεωδαίτης αλλά και ως τεχνικός της εκτύπωσης των χαρτών, προκειμένου στη συνέχεια να μεταφέρει τις γνώσεις του στη Χαρτογραφική Υπηρεσία, ώστε οι νέοι χάρτες της Ελλάδας να εκτυπώνονται στη χώρα.

Το βιβλιογραφικό τεκμήριο με αριθμό 7750 στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης φέρει τον τίτλο «ΕΚ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΤΕΛΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ» και αποτελεί μια εκτενή ανταπόκριση του Βύρχνερ στην ελληνική εφημερίδα της Τεργέστης «Νέα Ημέρα». Το ανάτυπο, με ιδιόγραφη αφιέρωση του ελληνομαθούς συγγραφέα στον Νικόλαο Πολίτη, εντοπίστηκε από τους βιβλιοθηκονόμους μας, συνεργάτες στην ομάδα συμβολής του ΑΠΘ στην προετοιμασία της Επετειακής Έκ-

θεσης για τον εορτασμό των 130 Χρόνων από την ίδρυση της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

Μία μικρή ιστορία –από τις αμέτρητες που η διεπιστημονική έρευνα στη Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης (ΒΚΠ ΑΠΘ) αναδεικνύει, αξιοποιώντας τον ανεξάντλητο πλούτο των αρχείων και των σπάνιων συλλογών της μεγαλύτερης πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης της Ελλάδας– φωτίζει μια πτυχή της διαδρομής της Ελλάδας προς τη χαρτογραφική της συγκρότηση, μία πορεία συνυφασμένη με τη νεότερη ιστορία της ως ανεξάρτητου κράτους.

Το σημαντικότερο, όμως, μας υπενθυμίζει πως το τίτανιο αυτό τεχνικό έργο υποδομής, που εύστοχα συμπυκνώνεται στον τίτλο της επετειακής έκθεσης χαρτών «1889–2019: Αποτυπώσαμε το παρελθόν... Χαράσσουμε το μέλλον», επένδυσε στην επιστήμη: στη γνωστική και επιστημονική υποδομή τόσο αυτών που στελέχωσαν την Γεωγραφική Υπηρεσία διαχρονικά, όσο και των αφανών ηρώων της, των ανθρώπων που με τα όργανα μέτρησης εργάστηκαν στο πεδίο, πολύ συχνά κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες, από τις βουνοκορφές μέχρι τις βραχονησίδες, σε κάθε γωνιά της ελληνικής επικράτειας. Η αφοσίωσή τους αυτή στην επιστήμη, που σε περιπτώσεις έγινε αυταπάρνηση και αυτοθυσία, αποτελεί παρακαταθήκη για το μέλλον, όχι μόνο για μια από τις μακροβιότερες υπηρεσίες του ελληνικού κράτους, τη ΓΥΣ, αλλά και για εμάς τους πανεπιστημιακούς δασκάλους.

Ως το μεγαλύτερο πανεπιστήμιο της χώρας, στο Αριστοτέλειο είμαστε επιφορτισμένοι με το καθήκον να περάσουμε τη σκυτάλη της γνώσης, συνεχίζοντας να εκπαιδεύουμε τη νέα γενιά των χαρτογράφων. Οφείλουμε σε όσους προσέφεραν διαχρονικά τις υπηρεσίες τους στην πατρίδα να συνεχίσουμε να προβάλλουμε τη χαρτογραφική μας κληρονομιά σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Είναι καθήκον και προνόμιό μας να εργαζόμαστε αδιάκοπα και

συστηματικά για την επιστημονική τεκμηρίωση μοναδικών αρχείων, όπως αυτά που οδήγησαν τον ομότιμο καθηγητή Ευάγγελο Λιβιεράτο, συγγραφέα και επιμελητή της Έκθεσης και της Έκδοσης για τα 130 Χρόνια της ΓΥΣ, στην παρουσίαση μιας σημαντικότερης έρευνας για την πρώτη αμιγώς ελληνική χαρτογράφηση μετά το 1821 και την ανάδειξη μιας άγνωστης προσωπικότητας, του Αλέξανδρου Ν. Μαυροκορδάτου –από τους πλέον επιστημονικά καταρτισμένους σε έργα μηχανικού αξιωματικού της δεκαετίας του 1880.

Η ανάδειξη της ιστορίας αυτής και άλλων συναφών από τον καθηγητή του Αριστοτελείου, τον οποίο η Διεθνής Χαρτογραφική Ένωση έχει τιμήσει ως Επίτιμο Εταίρο της για τη διαχρονική προσφορά του στη Χαρτογραφία, υπογραμμίζει πως τα τεχνολογικά επιτεύγματα, ιδωμένα μέσα από τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες με σύγχρονα ψηφιακά εργαλεία, μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε καλύτερα το παρελθόν και να διδαχθούμε από αυτό, αλλά και μας καθοδηγούν στο να σχεδιάσουμε το μέλλον. Στην κατεύθυνση αυτή πολλά μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας του ΑΠΘ –από συναφή Τμήματα και Εργαστήρια– συνεργάζονται εδώ και αρκετά χρόνια με τη ΓΥΣ, ενώ η

συνεργασία αυτή θεσμοθετήθηκε το 2017 μέσω του Μνημονίου συνεργασίας, το οποίο στηρίζουμε, ενθαρρύνουμε και εμβαθύνουμε.

Η έκδοση αυτή –η τέταρτη στη σειρά έκδοση της ΒΚΠ ΑΠΘ– αποτελεί καρπό της συνεργασίας μας με τη ΓΥΣ. Αντιπροσωπεύει όμως και τη στρατηγική επιδίωξή μας για την ανάδειξη του πλούτου των Συλλογών της Βιβλιοθήκης μας, μέσα από συνεργασίες και συνέργειες –ενδοπανεπιστημιακές με διάρκεια στον χρόνο, όπως αυτή με το Εργαστήριο Χαρτογραφίας & Γεωγραφικής Ανάλυσης του Τμήματος Αγρονόμων & Τοπογράφων Μηχανικών της Πολυτεχνικής μας Σχολής, αλλά και εξωτερικές με φορείς και ερευνητικά κέντρα– που προάγουν τη διεπιστημονικότητα και τη δημιουργική προσέγγιση των τεχνολογιών με τις ανθρωπιστικές επιστήμες.

Με την έκδοση αυτή συνεορτάζουμε με τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, την ευχαριστούμε για το έργο που προσέφερε και προσφέρει στην πατρίδα μας και ευχόμαστε να συνεχίσει να γεωμετρεί, τιμώντας πάντα τη μακροχρόνια κληρονομιά της. Θα συνεχίσουμε να στεκόμαστε δίπλα της.

Νικόλαος Παπαϊωάννου
Πρύτανης ΑΠΘ

Λεπτομέρεια του φύλλου της Κρήτης του χάρτη Aldenhoven, 1838. ΒΚΠ ΑΠΘ.

Ο Διοικητής της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού

Η Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, από τη χαραυγή της ιστορίας της το 1889, ταυτίζεται με τη διαχρονική και αδιάλειπτη γεωγραφική υποστήριξη των Ενόπλων Δυνάμεων, και στην ειρήνη και στον πόλεμο, και είναι στενά συνυφασμένη με την παροχή γεωγραφικής πληροφορίας σε όλο το εύρος του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Παράλληλα συμμετέχει ενεργά σε όλα τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα του έθνους και πρωτοστατεί σε όλες τις προσπάθειες βελτίωσης και εκσυγχρονισμού του χαρτογραφικού γίγνεσθαι της χώρας.

Είναι η αρχαιότερη χαρτογραφική Υπηρεσία της χώρας και θεματοφύλακας της γεωγραφικής ιστορικής μνήμης. Το πολυσχιδές και σημαντικό χαρτογραφικό της έργο αναδύεται μέσα από την οργανωμένη και συστηματική αποτύπωση και απεικόνιση του γεωγραφικού χώρου της ελληνικής επικράτειας, όμορων χωρών, καθώς και άλλων χωρών και περιοχών ενδιαφέροντος.

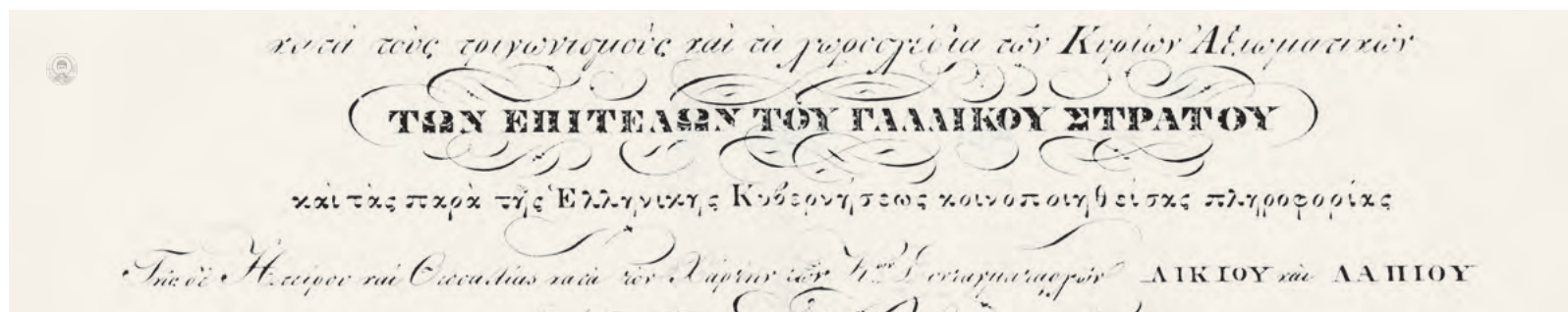
Τα γεωγραφικά προϊόντα που παράγει χαρακτηρίζονται ως δεδομένα αναφοράς και αποτελούν το απαραίτητο υπόβαθρο, όχι μόνο για κάθε στρατιωτική επιχείρη-

ση αλλά και για τη μελέτη και σχεδιασμό αναπτυξιακών έργων υποδομής. Ταυτόχρονα αποτελεί τον μοναδικό εθνικό φορέα, παραγωγής και έκδοσης σειράς τοπογραφικών χαρτών όλων των κλιμάκων για όλη την ελληνική επικράτεια.

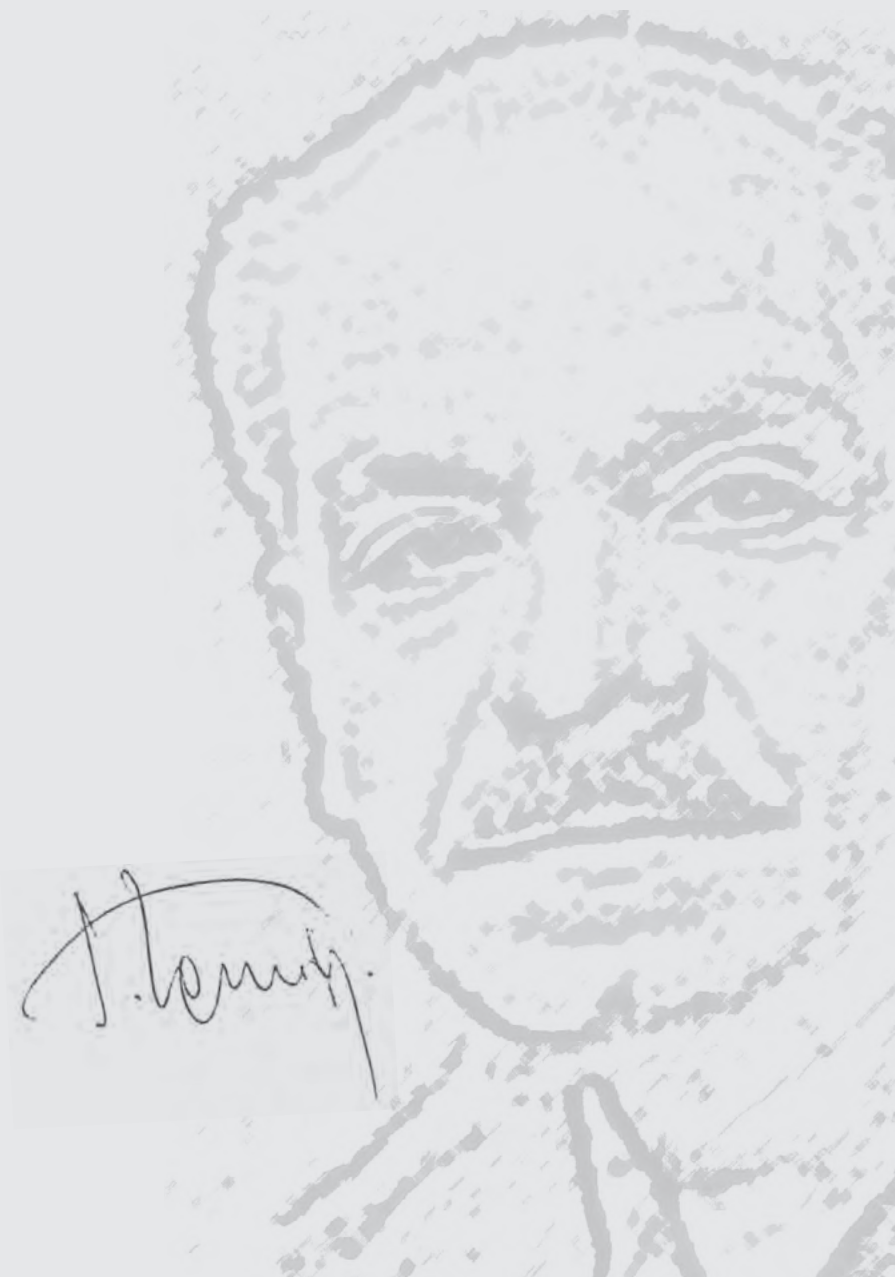
Η Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, με οδοδείκτη τη διαχρονική της πορεία, σχεδιάζει, οργανώνει και εφαρμόζει μεθόδους και διαδικασίες παραγωγής ποιοτικών, αξιόπιστων, σύγχρονων και καινοτόμων γεωγραφικών προϊόντων και υπηρεσιών, φροντίζοντας πάντα να βρίσκεται στην πρώτη γραμμή των χαρτογραφικών εξελίξεων, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές περιβάλλον.

Με το βλέμμα στο μέλλον, με αισιοδοξία, προσήλωση στην αποστολή και με υψηλό ηθικό, το ανθρωπινό δυναμικό της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού συνεχίζει το σημαντικό της έργο, φιλοδοξώντας να φανεί αντάξιο της μακράς Ιστορίας της.

Βαρδής Καγιαδάκης
Ταξίαρχος Γεωγραφικού

Λεπτομέρεια του τίτλου του χάρτη Aldenhoven, 1838. ΒΚΠ ΑΠΘ.

ΙΩΑΝΝΗΣ (ΓΙΑΓΚΟΣ) ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ *1888 - ΑΘΗΝΑ †1966

Έζησε στο Κάιρο, αλλά και στο Παρίσι και την Αθήνα. Αδιάλειπτης αυτομόρφωσης, ειλικρινής και εκλεκτικός βιβλιόφιλος. Ρέκτης βιβλίων περί Ελλάδος που πρωτίστως ενδιέφεραν τον ίδιο, λάτρης της φωτογραφίας και με πάθος για τον Ελληνικό Μεσαίωνα ταξίδεψε στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, επισκεπτόμενος βιβλιοθήκες και παραγγέλλοντας σπάνια βιβλία, χάρτες και συναφή συλλεκτικά, για μια μεγάλη βιβλιοθήκη που σχεδίαζε καιρό, την *Τρικόγλειο Βιβλιοθήκη*. Το 1960 την προσέφερε με δωρεά στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε το 1963 και η καταλογογράφησης της το 1977.

Ιωάννης Τρικόγλου

Ο Ιωάννης (Γιάγκος) Τρικόγλου, γιος του Γεωργίου Τρικόγλου και της Ευδοξίας Κότσικα με καταγωγή από την Κάρυστο της Εύβοιας, γεννήθηκε στις 24.1.1888 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και πέθανε στην Αθήνα στις 9.5.1966. Δεύτερης γενιάς Έλληνας της Αιγύπτου, έζησε αρχικά στην Αλεξάνδρεια,¹ την οποία θυμόταν πάντα με ευχαρίστηση σύμφωνα με επιστολές του, και μετά τα περισσότερα χρόνια στο Κάιρο όπου δραστηριοποιήθηκε σε εμπορικές και τραπεζικές εργασίες, αποκτώντας ακίνητη περιουσία.²

Παντρεύτηκε τη Νέλλη Κυριαζή, κόρη του Ευστάθιου (με καταγωγή από τον Κισσό της Τσαγκαράδας Πηλίου), ο οποίος είχε μεταναστεύσει στην Αίγυπτο και το 1873 δημιούργησε με τα αδέρφια του την επιτυχημένη καπνοβιομηχανία *Kyriazi Frères* στο Κάιρο, με μεγάλες εξαγωγές και εμπορικά παραρτήματα στην Ευρώπη. Με τη Νέλλη απέκτησαν ένα γιο, τον Γιώργο, ο οποίος μετά τα πρώτα χρόνια στο Παρίσι, στο περίφημο κτίριο *Maison Tricoglou* (1929), έζησε κυρίως στην Αμερική, ενώ η Νέλλη συνέχισε στο Παρίσι την κοσμοπολίτικη ζωή της σε δεύτερο γάμο με ευγενή Γάλλο ζωγράφο.

Ο Ιωάννης Τρικόγλου αφιέρωσε τη ζωή του στη συλλογή επιλεγμένων σπάνιων βιβλίων, αντικειμένων τέχνης και χαρτών, ενώ διακρίθηκε και στη φωτογραφία. Μάλιστα, φωτογραφίες του δημοσιεύονται σε λευκώματα και επετειακούς τόμους, ενώ το 1937-38 μετέχει σε εκθέσεις με φωτογραφίες του στη Γαλλία και στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός», του οποίου ήταν και αντεπιστέλλον μέλος.

Από το αρχείο του προκύπτει ότι ο Ιωάννης Τρικόγλου έδρασε ως φιλέλληνας και συλλέκτης κυρίως στο Κάιρο και ενδιάμεσα στο Παρίσι και στην Αθήνα. Ως ενεργό μέλος της με-

ταπολεμικής κοινότητας των Ελληνοαιγυπτιωτών, στην οποία συναντώνται και διακεκριμένα μέλη με το επώνυμο της μητέρας του (το γένος Κότσικα), διετέλεσε έφορος της κοινοτικής βιβλιοθήκης και κατ' επανάληψη πρόεδρος της Αδελφότητας Καρυστίων της Αιγύπτου.

Ταξίδευε συχνά στην Ευρώπη και επισκεπτόταν συστηματικά μεγάλες βιβλιοθήκες και παλαιοβιβλιοπωλεία στο Παρίσι, το Λονδίνο και το Βερολίνο, ενώ διατηρούσε φιλικές σχέσεις με πολιτικούς, όπως ο Εμμανουήλ Τσουδερός (πρωθυπουργός της τότε εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στο Κάιρο), συγγραφείς και καλλιτέχνες, όπως ο Lawrence Durrell, ο Frédéric Boissonnas, η Θάλεια Φλωρά-Καραβία και άλλοι.

Ενδιαφερόταν έμπρακτα για το μέλλον της Ελλάδας, είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού και του ελληνισμού, ήταν φιλομαθής, φιλότεχνος, εκλεκτικός βιβλιόφιλος, αλλά και δωρητής του Μουσείου Μπενάκη και της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών για την ολοκλήρωση των κτιριακών εγκαταστάσεών της.³ Η κοινωνική του παρουσία είναι έντονη ανάμεσα στον ελληνισμό του Καΐρου μέχρι τα τέλη του 1950 και τις αρχές του 1960, με συχνές αναφορές του ελληνοαιγυπτιακού τύπου της εποχής στον Ι. Τρικόγλου.

Η *κιβωτός της μνήμης του ελληνισμού*, η *Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη* όπως ο ίδιος την αποκαλεί στην επιστολή της δωρεάς του προς τη Σύγκλητο του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, την οποία οραματιζόταν να ιδρύσει αρχικά στο Κάιρο, κατέληξε στη Θεσσαλονίκη το 1963 χάρη στη στενή προσωπική φιλία ανάμεσα στον Τρικόγλου, έναν χιώτη πολιτικό, τον Μιχαήλ (Μικέ) Μαυρογορδάτο,⁴ και στον προπρύτανη, πρύτανη και αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από το 1953 έως το 1956 Χαράλαμπο Φραγκίστα.⁵

1. Οι πληροφορίες για την οικογένεια Τρικόγλου στην Αλεξάνδρεια είναι λιγοστές. Τη χρονολογικά παλαιότερη είδηση για την παρουσία του ονόματος στην Αλεξάνδρεια παρέχει η εφημερίδα της πόλης *The Egyptian Gazette*, 21.12.1882, όταν στις ειδήσεις για την εμπορική κίνηση του λιμανιού σημειώνεται: *από το ρωσικό ατμόπλοιο Κορνιλόφ που έφτασε στο λιμάνι από την Οδησό στις 17.12.1882, ένας Τρικόγλου έλαβε 10 βαρέλια σαρδέλες από τη Σύρο, ενώ ένας Ζουζούκης και ένας Δημόπουλος έλαβαν αντίστοιχα 75 και 27 βαρέλια.*

2. Ο Ιωάννης Τρικόγλου αναφέρεται ως τραπεζίτης (*banquier*) σε αναγγελία κτηματικής υπόθεσης στην αιγυπτιακή δικαστική εφημερίδα *Journal des Tribunaux Mixtes*, 25-26.5.1932, με δικηγόρο τον Μιχαήλ Α. Συριώτη.

3. Όπως προκύπτει από τα αρχεία του Λογιστηρίου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, ο Τρικόγλου προσέφερε 4.736.050 δραχμές για την ανέγερση του κτιρίου της το 1951.

4. Ο Μαυρογορδάτος, γαμπρός της Πηνελόπης και του Στέφανου Δέλα, ήταν Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της ΧΑΝΘ το 1924 όταν και ιδρύθηκε η κατασκήνωσή της στον Αϊ Γιάννη Πηλίου.

5. Ο Χαράλαμπος Φραγκίστας μετείχε ήδη από το 1949 στην κτιριακή επιτροπή για την ανέγερση του κτιρίου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

Τα γεγονότα στην Αίγυπτο το 1952 και ο διωγμός με επαπειλούμενη κατάσχεση των περιουσιών των Ελληνοαιγυπτίων υπήρξαν η καθοριστική αιτία για τον Τρικόγλου να σκεφτεί τρόπους διάσωσης της ιδιαίτερα σημαντικής του συλλογής, η οποία, εξαιτίας της στενής σχέσης των τριών φίλων, έφτασε τελικά στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μόλις το 1973-74 όταν και άρχισε η καταγραφή της.

Ο Ιωάννης Τρικόγλου προσκυνητής στο Άγιον Όρος τον Μεσοπόλεμο. Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη ΒΚΠ ΑΠΘ.

Μέλη της Επιτροπής ΒΚΠ της Συγκλήτου ΑΠΘ 2019-2020

Καθηγητής *Ιωάννης Τζιφόπουλος*. Καθηγητής *Φώτιος Ιωαννίδης*. Καθηγητής *Θωμάς Λαναράς*. Αναπληρωτής Καθηγητής *Γεώργιος Ζωγραφίδης*. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια *Σουλτάνα Μεδίτσκου-Ευθυμιάδου*. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια *Ανθούλα Παπαδοπούλου*. Επίκουρη Καθηγήτρια *Ευφημία Χατζηδημητρίου*. Βιβλιοθηκονόμος *Αγγελική Χατζηγεωργίου*. Βιβλιοθηκονόμος *Ευάγγελος Καρκάνης*.

Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη...

ΟΜΟΓΕΝΗΣ ΕΔΩΡΗΣΕΝ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΜΕΓΑΛΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ. Με αυτόν τον τίτλο η πρωινή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Μακεδονία» στην έβδομη σελίδα δημοσιεύει στις 30.4.1964 την είδηση της δωρεάς του Ιωάννη Τρικόγλου στο ΑΠΘ, σε μικρό μονόστηλο, όπου σημειώνει: *Ο εξ Αιγύπτου ομογενής κ. Ι. Τρικόγλου εδώρησεν εις το πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης βιβλιοθήκην μεγάλης ιστορικής και επιστημονικής αξίας περιέχουσαν βιβλία βάρους δέκα τόνων. Εις την πραγματοποίησιν της δωρεάς αυτής συνετέλεσαν μεγάλως οι τέως υπουργοί κ.κ. Μαυροκορδάτος και Φραγκίστας. Ο πρύτανης και τέως υπουργός κ. Καβαζαράκης, εδεξιώθη τον κ. Τρικόγλου, προς τον οποίον εξέφρασε τας θερμάς ευχαριστίας της συγκλήτου, των καθηγητών και του φοιτητικού κόσμου διά την μεγάλην αυτήν δωρεάν.*

Μετά ένα περίπου μήνα, στις 9.5.1964 στην έκτη σελίδα της ίδιας εφημερίδας, ο πρύτανης Ν. Ι. Καβαζαράκης, ανάμεσα στις αποδοχές εκ μέρους της Συγκλήτου κληροδοτημάτων και δωρεών, ανακοινώνει επίσημα και τη δωρεά της «ιδιωτικής βιβλιοθήκης» του Ιωάννη Τρικόγλου «εξ 116 κιβωτίων». Θα περάσουν από τότε περίπου δέκα χρόνια για να καταλήξει η δωρεά στη Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ και να αρχίσει η χειρόγραφη (τότε) καταλογογράφηση της.

Με τακτοποιημένο το ποικίλου περιεχομένου προσωπικό αρχείο του Ιωάννη Τρικόγλου, με ψηφιοποιημένο τον κατάλογο και πολλά αντικείμενα της συλλογής, το μέγεθος της *Τρικογλείου Βιβλιοθήκης* στην πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης του ΑΠΘ (Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη ΑΠΘ) δεν μετράται πλέον σε «δέκα τόνους» βάρος και σε «116 κιβώτια» περιεχόμενο, αλλά σε 14.012 τόμους βιβλίων που αντιστοιχούν σε 10.781 ελληνικούς και ξενόγλωσσους τίτλους για την ελληνική ιστορία με έμφαση στην Ελληνική Επανάσταση

...στη Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

του 1821 και τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου, για την αρχαιολογία, λαογραφία, λογοτεχνία, τον περιηγητισμό, τον φιλελληνισμό και γενικότερα για τον ελληνισμό της Μεσογείου με πολλές σπάνιες εκδόσεις και λευκώματα (από το 1495 έως τα μέσα του 20ού αιώνα).

Οι τίτλοι και οι τόμοι της δωρεάς είναι καταλογογραφημένοι και ταξιθετημένοι και κάποιοι από αυτούς ψηφιοποιημένοι και διαθέσιμοι στο κοινό (www.lib.auth.gr). Επιπλέον των βιβλίων, η Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη περιλαμβάνει 3.500 περίπου έργα τέχνης, όπως: πίνακες, χαλκογραφίες και λιθογραφίες (μεταξύ των οποίων και αυτές της έκθεσης: *Η Αγία Σοφία των αδελφών Fossati, μέσα από την Τρικόγλειο Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ*), φωτογραφίες (μεταξύ των οποίων και αυτές της έκθεσης: *Η Κωνσταντινούπολη των Jean Pascal Sebah & Polycarpe Joaillier (1890-1900) από την Τρικόγλειο Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ*) και διάφορα προσωπικά αντικείμενα (ιστορικά λάβαρα, σπάνιες σημαίες, πορσελάνες κ.ά.), αλλά και έναν μεγάλο αριθμό χαρτών, σπανίων ατλάντων, βιβλίων με χαρτογραφικό περιεχόμενο (εξαιρετικά νησολόγια κ.ά.), ανάμεσα στους οποίους εξέχουσα θέση κατέχουν η *Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή (Η Χάρτα του Ρήγα: τα δύο (συν) πρόσωπα. Μια άλλη ανάγνωση του Χάρτη, ΑΠΘ 2017)*, οι 15, μοναδικοί παγκοσμίως, χειρόγραφοι υψηλής αισθητικής χάρτες του Αρχιελάγου του 1685-87, κατά τις διαταγές του Λουδοβίκου 14ου (*Αρχιπέλαγος 1685-1687 στους Χάρτες του Λουδοβίκου ΙΔ', ΑΠΘ 2018*) και οι 14 ιστορίες για τη Σαντορίνη (*καθ' όμοιότητα σελήνης μηνοειδούς. 14 μικρές ιστορίες με χάρτες για τη νήσο Θήρα σε 30 πίνακες [από το 1500 π.Χ. μέχρι τον Μεσολέμο]*, ΑΠΘ 2019).

Όπως όλες οι σημαντικές βιβλιοθήκες παγκοσμίως διατηρούν στη συλλογή τους διακριτές κάποιες επώνυμες βιβλιοθήκες, γιατί ξεπερνούν τα στερεότυπα και αναδεικνύουν μια ομοιογενή και συμπαγή συλλεκτική λογική, έτσι και η *Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη* αποτελεί ιδιαίτερη ενότητα, μοναδική για τη συλλογή της πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης & Κέντρου Πληροφόρησης ΑΠΘ. Αυτό οφείλεται στην ιδιαιτερότητα του τρόπου με

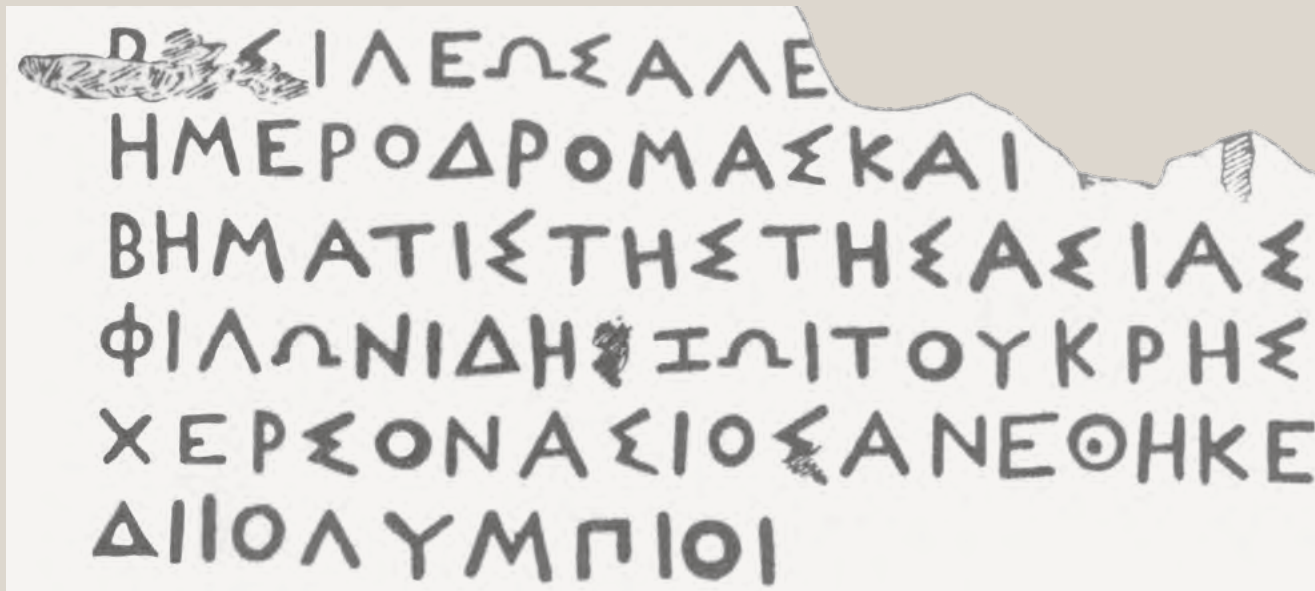
τον οποίο ο Ιωάννης Τρικόγλου δόμησε και ανέπτυξε τη συλλογή του με προσωπική φροντίδα και «δοκιμή» του βιβλίου και του υλικού, αφού φρόντιζε, πριν τα αποκτήσει από τα παλααιοβιβλιοπωλεία, να τα διαβάσει ο ίδιος στα αναγνωστήρια των μεγάλων βιβλιοθηκών της Ευρώπης, όπως διαφαίνεται από το προσωπικό του αρχείο. Η συντριπτική πλειονότητα της βιβλιοθήκης του είναι τα σπάνια, σε ενότητες και πληρότητα, τεκμήρια, των οποίων η επιλεκτική απόκτηση αναδεικνύει κάποιον συλλέκτη πολύ καλά ενημερωμένο και με προσωπική άποψη των εκάστοτε εξειδικευμένων θεμάτων. Όποιος εργαστεί συστηματικά στις θεματικές ενότητες της *Τρικόγλειο Βιβλιοθήκης* εκπλήσεται καθημερινά με το εύρος και την κατά το δυνατόν πληρέστερη και σφαιρική κάλυψη ενός θέματος, καθώς αντιλαμβάνεται την παγκόσμια διάσταση που διαπερνά το υλικό της συλλογής και την ποιότητά της. Άλλωστε, δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι υλικό της Τρικόγλειο προκαλεί το ενδιαφέρον και χρησιμοποιείται διεθνώς.

Τύχη Αγαθή, με την καθοριστική συμβολή της Επιτροπής Ερευνών και την αμέριστη υποστήριξη του ΑΠΘ για τη συνεργασία της Βιβλιοθήκης με το Εργαστήριο Χαρτογραφίας και Γεωγραφικής Ανάλυσης και τον ομότιμο καθηγητή κ. Ευάγγελο Λιβιεράτο, η σειρά *Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη* ΒΚΠ ΑΠΘ αποκτά τον τέταρτο τόμο της με σπάνιο υλικό από τη βιβλιοθήκη του ΑΠΘ, τιμώντας και με αυτόν τον τρόπο την επέτειο 130 χρόνων από την ίδρυση της *Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού* το 1889, της κατεξοχήν υπηρεσίας του ελληνικού κράτους για την παραγωγή αξιόπιστων χαρτών.

Ευχής έργο αλλά και χρέος οφειλετικό να είναι αδιάλειπτη και συνεχής η ανάδειξη της πλούσιας συλλογής της Βιβλιοθήκης & Κέντρου Πληροφόρησης ΑΠΘ, του μεγαλύτερου πανεπιστημίου της χώρας.

Καθηγητής **Ιωάννης Ζ. Τζιφόπουλος**
Πρόεδρος Επιτροπής Βιβλιοθήκης
& Κέντρου Πληροφόρησης της Συγκλήτου του ΑΠΘ

ΗΜΕΡΟΔΡΟΜΟΙ ΚΑΙ ΒΗΜΑΤΙΣΤΕΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕ
ΗΜΕΡΟΔΡΟΜΑΣ ΚΑΙ
ΒΗΜΑΤΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ
ΦΙΛΩΝΙΔΗΣ ΕΠΙΤΟΥ ΚΡΗΣ
ΧΕΡΣΟΝΑΣΙΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕ
ΔΙΙΟΛΥΜΠΙΟΙ

Επιγραφή Ολυμπίας: Βασιλέως Αλεξάνδρου ημεροδόμας και βηματιστής της Ασίας, Φιλωνίδης... (σχέδιο από το: *Inschriften von Olympia* 276).

Ιχνηλατώντας τους προδρόμους

Αν και η γεωγραφία έχει μακραίωνη παράδοση στη λογοτεχνία ήδη από τον Όμηρο, εντούτοις, σταδιακά αναπτύσσονται και επιμέρους τεχνικοί κλάδοι με πρακτικές εφαρμογές ήδη από την αρχαϊκή εποχή.¹ Υπάρχουν κάποιες λιγότες ενδείξεις ότι υπηρεσίες με σχεδόν σύγχρονα πρότυπα δομής, όπως αυτά της Γεωγραφικής Υπηρεσίας, του Μηχανικού, των Διαβιβάσεων και των συναφών υπηρεσιών επιμελητείας (logistics), είχαν οργανωθεί ήδη από τα μέσα της αρχαϊκής εποχής (περ. 600 π.Χ.) στη Σπάρτη για τις ανάγκες της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Η κυριαρχία κυρίως εντός αλλά και εκτός Πελοποννήσου της σπαρτιατικής φάλαγγας, με την απαραίτητη υποστήριξη και επιμελητεία (τον *σκευοφορικό* στρατό) για την ταχύτατη μετακίνησή της, είναι αναμφισβήτητο γεγονός στις αρχαίες πηγές του 6ου, 5ου και 4ου αι. π.Χ.²

Αργότερα στη Μακεδονία με την επικράτηση του Φιλίππου Β', ο οποίος ως όμηρος εκπαιδεύτηκε στρατιωτικά στη Θήβα όπου οι σπαρτιατικές επιρροές ήταν ισχυρές και είχε αντιγραφεί η σπαρτιατική τεχνογνωσία,³ η δημι-

ουργία εξειδικευμένων σωμάτων επιμελητείας αναδείχθηκε ως πρώτη προτεραιότητα. Χάρη σε αυτές τις καθοριστικές στρατιωτικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις ο μακεδονικός στρατός κυριάρχησε σταδιακά στην Ελλάδα και αργότερα στην Ασία με τον Αλέξανδρο.⁴ Άλλωστε, εκτός από τις σπαρτιατικές και θηβαϊκές καινοτομίες, στη Μακεδονία ήταν ήδη γνωστός στους Μακεδόνες και τους βασιλείς τους Αμύντα Α' και Αλέξανδρο Α' και ο τρόπος οργάνωσης της Περσικής αυτοκρατορίας τουλάχιστον από την εποχή του Δαρείου, όταν το 513/2 π.Χ. η Μακεδονία είχε μετατραπεί σε επαρχία του Περσικού κράτους.

Η αναγκαιότητα της στρατιωτικής επικοινωνίας κάθε είδους, από την οποία τις περισσότερες φορές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η επιτυχής έκβαση μιας σύγκρουσης, ήταν ήδη γνωστή και είχε αξιοποιηθεί κατά τον καλύτερο τρόπο όχι μόνον από τη συγκεντρωτική Σπάρτη αλλά και από τους Πέρσες εναντίον των οποίων εξεστράτευσε ο Αλέξανδρος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Πέρσες φαίνεται να είναι από τους πρώτους οι οποίοι για την οργάνωση του συγκεντρωτικού τους κράτους αξιοποίησαν τους ημεροδρόμους ως τον κύριο μοχλό επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της αχανούς αυτοκρατορίας τους. Από την εποχή ακόμη του Μήδου βασιλιά Δηϊόκη, ο οποίος επικοινωνεί μέσω *αγγελιοφόρων* και ασκεί την εξουσία μέσω *κατασκόπων* και *αυτηκόων* ανά την επικράτεια (Ηρόδοτος 1.96 και 100), μέχρι και την επικράτηση των Περσών και τη διαίρεση του κράτους σε σατραπείες για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη διοίκηση, ο

* Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθυντής Εργαστηρίου Επιγραφικής και Παπυρολογίας Τμήματος Φιλολογίας ΑΠΘ.

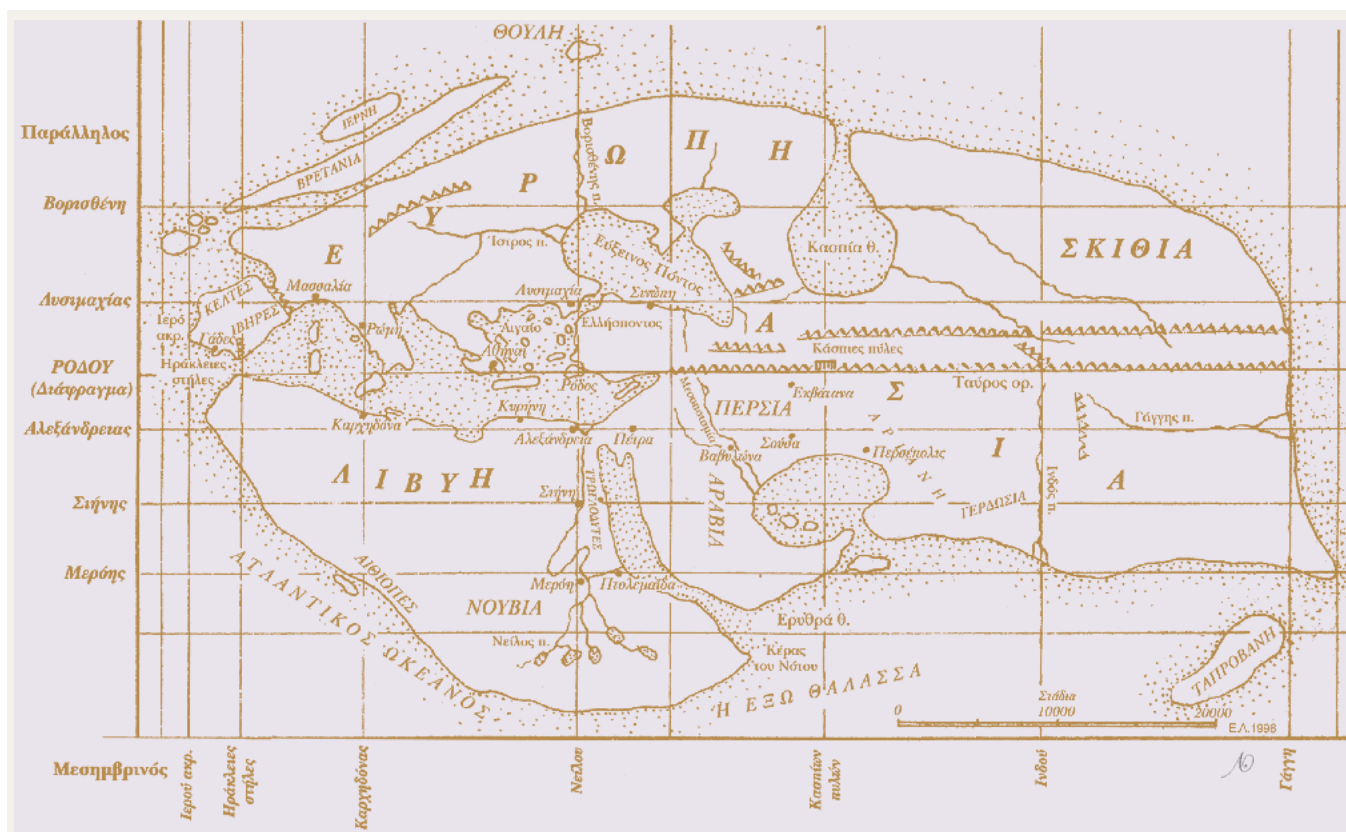
1. Το παρόν αντλεί από: Y. Z. Tzifopoulos 1998. "Hemerodromoi and Cretan dromeis: Athletes or Military Personnel? The Case of the Cretan Philonides," στο *Nikephoros* 11, 137-170. Ιδίου, 2011. "Bematists," στο R. Bagnall et al. (eds.), *Encyclopedia of Ancient History*, Chichester and Malden, MA. (<http://www.encyclopediaancienthistory.com/>). Γ. Ζ. Τζιφόπουλος 1999. "Φιλωνίδης Ζωίτου Κρής Χερσονάσιος ήμεροδρόμος Αλεξάνδρου: προβλήματα ερμηνείας των επιγραφικών και άλλων μαρτυριών," στο *Αρχαία Μακεδονία VI. Ανακοινώσεις κατά το Έκτο Διεθνές Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη, 15-19 Οκτωβρίου 1996, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη, 1285-1294. Ιδίου, 2017. "Αλεξάνδρου βηματιστές και ημεροδρόμοι," στο Π. Ν. Σουκάκος (επιμ.), *Μέγας Αλέξανδρος. Οι εκστρατείες & η αυτοκρατορία του. Καταγραφές σε 100 σπάνιους χάρτες*, Αθήνα, 139-147.

2. Γ. Α. Πίκουλας 2012. *Το οδικό δίκτυο της Λακωνικής*, Αθήνα.

3. Για τον Φίλιππο, βλ. I. Worthington 2014. *By the Spear. Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford.

4. Για τον Αλέξανδρο βλ. το ευσύνοπτο Γ. Α. Πίκουλας 2019. *Αλέξανδρος Γ' ο Μέγας. Δώδεκα ερωτήματα και κάποιες απορίες*, Αθήνα. Ε. Λιβιεράτος 2017. "Από τον Αλέξανδρο η απαρχή μιας νέας περιόδου για τη χαρτογραφία," στο Π. Ν. Σουκάκος (επιμ.), *Μέγας Αλέξανδρος. Οι εκστρατείες & η αυτοκρατορία του. Καταγραφές σε 100 σπάνιους χάρτες*, Αθήνα, 179-189.

Σχηματική στερεότυπη αναπαράσταση της οικουμένης στο γεωγραφικό πλέγμα αναφοράς του Ερατοσθένη (μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.). Το σύστημα ακολουθεί εκείνο του Δικαίαρχου για την τοποθέτηση των τόπων κατά το μήκος και το πλάτος σε στάδια. (Λιβιεράτος 1998).

Πέρσης βασιλιάς, όπως παραστατικά περιγράφει ο Αριστοτέλης (*Περὶ κόσμου, De mundo* 398a32), είχε καθημερινή ενημέρωση από κάθε σημείο της επικράτειας με ένα σύστημα σταθμών και φυλακίων, όπου στάθμευαν ημεροδρόμοι και φρουροί και αγγελιαφόροι και επόπτες επικεφαλής των φρουκτωριών.

Μια ανάλογη και ιδιαίτερα σημαντική λεπτομέρεια αφορά τρεις επιγραφές που ήρθαν στο φως, δύο στην Ολυμπία και μία στο Αίγιο, και χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Οι επιγραφές της Ολυμπίας, χαραγμένες με το ίδιο κείμενο πάνω σε δύο βάσεις όπου στηρίζονταν ανδριάντες, αναφέρουν ότι είναι αναθήματα του Φιλωνίδη γιου του Ζωίτου από τη Χερσόνησο της Κρήτης στον Ολύμπιο Δία, με την επιπλέον προσθήκη ενός στοιχείου της μακράς σταδιοδρομίας του αναθέτη: *βασιλέως Αλεξάνδρου ημεροδρόμος και βηματιστής της Ασίας* (βλ. σχέ-

διο σελ. 12).⁵ Παρά το γεγονός ότι ο Φιλωνίδης δεν ήταν ούτε ολυμπιονίκης ούτε ένα γνωστό δημόσιο πρόσωπο, εντούτοις, οι αρχές της Ολυμπίας επέτρεψαν να αναθέσει στον Δία της Ολυμπίας τους δύο ανδριάντες του, προφανώς εξαιτίας του ότι υπηρέτησε υπό τον Μέγα Αλέξανδρο ως ημεροδρόμος και βηματιστής της Ασίας.⁶ Η επιγραφή στο Αίγιο σώζει μόνο τους τέσσερις πρώτους στίχους ενός τιμητικού ψηφίσματος της πόλης για τον Φιλωνίδη, ίσως με αφορμή το κατόρθωμά του να τρέξει σε μία μέρα την

5. *Inschriften von Olympia* 276 (της οποίας σχέδιο στη σελ. 12) και 277. Το δεξιό τμήμα της 277 δημοσιεύτηκε από τους: P. Siewert, H. Taeuber 2013. *Neue Inschriften von Olympia: die ab 1896 veröffentlichten Texte* (TYCHE Sonderband 7), Wien, 97 αρ. 43.

6. Για τις επιγραφές του Φιλωνίδη, βλ. ό.π. σημ. 1. D. L. Christensen, Th. H. Nielsen and A. Schwartz 2009. "Herodotos and *Hemerodromoi*: Pheidippides' Run from Athens to Sparta in 490 BC from Historical and Physiological Perspectives", στο *Hermes* 137, 148-169 και A. Rizakis 2008. *Achaïe III. Les cités achéennes: Épigraphie et histoire* (Meletemata 55), Αθήνα, 116-118 αρ. 117.

απόσταση από το Αίγιο στην Ήλιδα και πίσω στο Αίγιο. Το κατόρθωμα αυτό αναφέρει ο Πλίνιος (*Naturalis Historia* 7.84 και 2.181) μάλλον ως επίδειξη των ικανοτήτων του Φιλωνίδη και χωρίς κάποια άλλη αιτιολογία, συνδέοντάς το πιθανότατα με ανάλογα ρωμαϊκά κατορθώματα στον *Circus Maximus* της Ρώμης.

Ο συνδυασμός των λέξεων *βηματιστής* και *ημεροδρόμος* δεν απαντά σε κανένα άλλο κείμενο της αρχαιότητας, παρά μόνο στις δύο επιγραφές του Φιλωνίδη στην Ολυμπία και προφανώς η σημασία των δύο όρων δεν είναι ταυτόσημη.

Η λέξη *βηματιστής* είναι σπάνια και στις αρχαίες πηγές εμφανίζεται αποκλειστικά και μόνο σε σχέση με τον Αλέξανδρο και τους Μακεδόνες.⁷ Οι πληροφορίες για τους *βηματιστές* είναι ελάχιστες και προέρχονται κυρίως από συγγραφείς μεταγενέστερους των δύο επιγραφών του Φιλωνίδη στην Ολυμπία. Ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* (10.442b) αντλεί πληροφορίες από τους *Σταθμούς της Αλεξάνδρου Πορείας* που έγραψε ο Αλεξάνδρου *βηματιστής* Βαίτων και από τους *Ασίας Σταθμούς* που έγραψε ο Αμύντας.⁸ Ο γεωγράφος και ιστορικός Στράβων (11.514, 15.723-4) χρησιμοποιεί δεδομένα από τους *Ασιατικούς Σταθμούς* αλλά και από τον Ερατοσθένη ο οποίος είχε βασιστεί στις μετρήσεις και τις αναφορές των *βηματιστών*.⁹

7. Βλ. επιπλέον: Ήρ. & Στ. Ρ. Αποστολίδης 2015. *Οι πρώτες πηγές. Μέγας Αλέξανδρος. Τα αποσπάσματα των αρχαίων ιστορικών*, εισαγωγή, κείμενα, μετάφραση, σχόλια, Αθήνα, 50-51 και 116-137.

8. Ο τίτλος στις αρχαίες πηγές συνήθως *Σταθμοί* μάλλον χάριν συντομίας, ενώ εμφανίζονται και οι τίτλοι *Σταθμοί Ασιατικοί* (Στράβων 15.723-4) και *Σταθμοί Περσικοί* (Αθήναιος, *Δειπνοσοφιστές* 2.67a), ο τελευταίος τίτλος ίσως το βιβλίο των *Σταθμών* αφιερωμένο στη χώρα της Περσίας.

9. Για τις ανακαλύψεις αυτές κυρίως όσον αφορά τη γεωγραφία, την τοπογραφία και τη χαρτογραφία, βλ. Ε. Λιβιεράτος, ό.π. σημ. 4. Ιδίου, 2009. *Χαρτογραφικές περιπέτειες της Ελλάδας 1821-1919*, Αθήνα, 19-33. Ιδίου, 2007. *Ένα ταξίδι στην κυριαρχία των χαρτών. Ιστορίες της απεικόνισης της διεύρυνσης του κόσμου*, Θεσσαλονίκη. Ιδίου, 2007. *25 Αιώνες Χαρτογραφίας και Χαρτών. Μια Περιήγηση από τους Ίωνες στον Πτολεμαίο και τον Ρήγα*, Θεσσαλονίκη. Επίσης, Κ. Geuss 2017. “Η εικόνα του κόσμου κατά την περίοδο του Αλεξάνδρου και των διαδόχων,” στο Π. Ν. Σουκάκος (επιμ.), *Μέγας Αλέξανδρος. Οι εκστρατείες & η αυτοκρατορία του. Καταγραφές σε 100 σπάνιους χάρτες*, Αθήνα, 119-129. D. W. Roller 2016. “Geography” και G. L. Irby 2016. “Greek and

Και ο Πλίνιος (*Naturalis Historia* 2.73, 7.20, 6.44-5, 6.61-3, 6.69, 5.129, 7.11) αναφέρει τον Διόγνητο¹⁰ και τον Βαίτωνα ως *itinerum eius* (δηλ. *Alexandri*) *mensores* (κυριολεκτικά: “τους μετρητές της πορείας του Αλεξάνδρου”) και τον Φιλωνίδη ως *Alexandri Magni cursor* (“δρομέα του Αλεξάνδρου”), ενώ αντλεί πληροφορίες και από τον Καππαδόκη Αρχέλαο (Πλίνιος, *Naturalis Historia* 37.46, 95, 104, 107). Τον Αρχέλαο αναφέρει επίσης ο Διογένης Λαέρτιος (2.17) ως τον *χωρογράφο της υπό Αλεξάνδρου γης πατηθείσης*,¹¹ ενώ ο Σολίνος (52.18-23) τον μνημονεύει ως βασιλιά της Καππαδοκίας.

Από τις ελάχιστες και σποραδικές αυτές μαρτυρίες για τους *βηματιστές* προκύπτει ότι κατά πάσα πιθανότητα ο Αμύντας και μάλλον σίγουρα ο Αρχέλαος, οι οποίοι αναφέρονται ως *βηματιστές*, πρέπει να ήταν μεταγενέστεροι της εποχής του Αλεξάνδρου. Χρησιμοποίησαν για το έργο τους τις εκθέσεις των πρώτων *βηματιστών* προς τον Αλέξανδρο και πιθανόν και έργα τα οποία οι *βηματιστές* εξέδωσαν αργότερα εμπλουτισμένα με βάση τις αρχικές αναφορές.¹² Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι τα ονόματα Αμύντας και Αρχέλαος παραπέμπουν στη Μακεδονία ή σε μακεδονική προέλευση και παρά το γεγονός ότι το λήμμα στον λεξικογράφο Ησύχιο (565) αναφέρει ότι το ρήμα *βηματίζειν* είναι “τρόπον τινα μακεδονική λέξη”,¹³ εντού-

Roman Cartography”, στο G. L. Irby (ed.), *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, Chichester and Malden, MA., 247-262, 819-835.

10. Στον Υγίνο, *De astronomia* 3.20 ο Διόγνητος αναφέρεται ως Ερυθραίος, βλ. Ήρ. & Στ. Αποστολίδης, ό.π. σημ. 7, 124-5.

11. Το ότι η κύρια ασχολία του χωρογράφου ήταν η μέτρηση αποστάσεων και η χαρτογράφηση προκύπτει και από τη χρήση του όρου στον Στράβωνα (2.4.1, 5.2.7 και 8, 6.1.11, 6.2.11, 6.3.10). Για περισσότερα ονόματα με σύντομα βιογραφικά τους όσων ασχολήθηκαν και με χαρτογραφίες, βλ. Σ. Δεμερτζής, Α. Γαρυφαλλός, 2017. “Το εξερευνητικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των επιγόνων. Πρόσωπα και χαρτογραφικές διαδρομές,” στο Π. Ν. Σουκάκος (επιμ.), *Μέγας Αλέξανδρος. Οι εκστρατείες & η αυτοκρατορία του. Καταγραφές σε 100 σπάνιους χάρτες*, Αθήνα, 149-177.

12. Ήρ. & Στ. Αποστολίδης, ό.π. σημ. 7, 50-1.

13. Μάλιστα τη μακεδονική προέλευση της λέξης υποστηρίζει ο J. Kallérus 1954. *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*, vol. 1, Αθήνα, 130-1 αρ. 44 και 45.

τοια η ομάδα αυτή των βηματιστών του Αλεξάνδρου μάλλον δεν προέρχεται από κάποιο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, όπως αποδεικνύει η καταγωγή του Φιλωνίδη από τη Χερσόνησο της Κρήτης. Σύμφωνα πάντως με τις αρχαίες πηγές, ο σπάνιος όρος *βηματιστής* και συνεπώς η στρατιωτική ομάδα που συγκροτούν οι *βηματιστές* φαίνεται ότι αποκτούν μια πολύ συγκεκριμένη, τεχνική σημασία, η οποία συνδέεται άμεσα, ίσως και αποκλειστικά, με τις δραστηριότητες των Μακεδόνων.

Η περίπτωση του Φιλωνίδη από τη Χερσόνησο της Κρήτης είναι μοναδική, καθώς συνδυάζει δύο ειδικότητες: ενώ οι υπόλοιποι αναφέρονται μόνον ως βηματιστές, ο Φιλωνίδης είναι βηματιστής της Ασίας και ημεροδρόμος του βασιλιά Αλεξάνδρου, γεγονός που σημαίνει ότι το *ημεροδρομείν* και το *βηματίζειν* δεν ήταν ταυτόσημες δραστηριότητες, αν και εξυπηρετούσαν συναφείς ανάγκες.¹⁴

Οι μαρτυρίες για τους ημεροδρόμους προηγούνται χρονολογικά της εποχής του Αλεξάνδρου. Ο γνωστότερος ημεροδρόμος και μάλιστα ο πρώτος επαγγελματίας του είδους, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (6.105-6), είναι ο Φειδιππίδης ο Αθηναίος, ο οποίος σε δύο ημέρες πήγε ως αγγελιαφόρος των Αθηναίων στη Σπάρτη για να ζητήσει βοήθεια πριν από τη μάχη του Μαραθώνα το 490 π.Χ. Παρόμοια είναι και η αποστολή από τους Αργείους προς τον Πέρση Μαρδόνιο *κήρυκα*, τον καλύτερο που εντόπισαν από τους ημεροδρόμους, για να τον ειδοποιήσουν για την έξοδο και τις κινήσεις του Σπαρτιατικού στρατού υπό τον Πausανία, με αποτέλεσμα να αναγκαστούν οι Πέρσες να υποχωρήσουν από την Αττική στη Βοιωτία όπου και έδωσαν μάχη στις Πλαταιές το 479 π.Χ. (Ηρόδ. 9.12). Για τα γεγονότα του 362 π.Χ. ο Ξενοφώντας (*Ελληνικά* 7.5.10) και ο Διόδωρος (15.82) αναφέρουν ότι στον στρα-

14. Για ατυχείς μεταφράσεις στα λεξικά (λήμματα: *βηματιστής*, *ημεροδρόμος*, *δρομοκήρυξ*), βλ. ό.π. σημ. 1. Κατά τον Στράβωνα (5.4.13), παρόμοιες ικανότητες στο *ημεροδρομείν* και *γραμματοφορείν*, αντί της στρατιωτικής υπηρεσίας στο ρωμαϊκό στρατό, ανέπτυξαν και οι κάτοικοι της Πικεντίας στην Ιταλία, ενώ ο Στράβων αναφέρει (7.7.4) ότι η Εγγατία ήταν *όδος βεβηματισμένη κατά μίλιον*, “μετρημένη με βήματα σε μίλια”.

τό της Σπάρτης συμμετείχαν *ημεροδρόμοι* από την Κρήτη (κατά το ανάλογο των φημισμένων τοξοτών από την Κρήτη), οι οποίοι ειδοποίησαν έγκαιρα για τις κινήσεις του Θηβαίου Επαμεινώνδα.

Οι αναφορές αυτές σε ημεροδρόμους οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας ημεροδρόμος μπορούσε να είναι και βηματιστής (ή χωρογράφος), όπως ο Φιλωνίδης, αλλά όχι και το αντίθετο. Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται και από ένα χωρίο του ιστορικού Τίτου Λιβίου, ο οποίος, περιγράφοντας την επέλαση του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου Ε΄ μέσα από τη Βοιωτία με κατεύθυνση την Αθήνα την οποία θα είχε καταλάβει αιφνιδιαστικά, αναφέρει ότι ένας παρατηρητής (λατ. *speculator*) είδε τον στρατό του Φιλίππου και ειδοποίησε έγκαιρα τους Αθηναίους. Για τον παρατηρητή αυτόν (λατ. *speculator*) ο Λίβιος προσθέτει την εξήγηση (31.24.4): *ημεροδρόμους ονομάζουν οι Έλληνες αυτούς που σε μία ημέρα μετρούν χωρίς στάση/ανάσα τεράστιες εκτάσεις* (*hemerodromos vocant Graeci ingens die uno cursu emetientes spatium*). Η εξήγηση αυτή φαίνεται να καλύπτει και την ιδιότητα του βηματιστή, αφού, κατά τον Λίβιο και πιθανόν και άλλους αρχαίους συγγραφείς όπως ο Πausανίας (6.16.5), ο όρος ημεροδρόμος ήταν ο πιο γνωστός ευρύτερα και φυσικά συμπεριελάμβανε και αυτόν του βηματιστή.

Οι αναφορές αυτές καθιστούν σαφές ότι: α) βασική λειτουργία του ημεροδρόμου είναι αυτή του στρατιωτικού αγγελιαφόρου και μάλιστα σε κρίσιμες περιστάσεις, και β) η λειτουργία αυτή όπως και του βηματιστή απαιτούσε ιδιαίτερες ικανότητες. Χρειάζόταν άσκηση, όχι μόνον για τη φυσική αντοχή, και αυτό είναι ίσως το μόνο κοινό στοιχείο ενός ημεροδρόμου με έναν αθλητή. Κυρίως όμως απαιτούνταν άριστη γνώση τοπογραφίας, και πιθανόν ιδιαίτερες τεχνικές για την απόκτηση της γνώσης αυτής, δηλαδή της γεωγραφίας των περιοχών, των περασμάτων και των διαβάσεων που θα συντόμευαν τις αποστάσεις τις οποίες έπρεπε να καλύψει ο στρατός και μέσω των οποίων έπρεπε να κινηθεί, για να φτάσει με ασφάλεια

στον προορισμό του το συντομότερο δυνατόν.

Ο σημαντικός αυτός στρατιωτικός ρόλος των ημεροδρόμων εμφανίζεται και στον ορισμό του όρου στο λεξικό Σούδα (ή Σουίδα, 305): *ημεροδρόμος λέγεται ο ήλιος, αλλά και αυτοί που μεταφέρουν ταχύτατα τις βασιλικές εντολές. Οι ημεροδρόμοι είναι νέοι στην ηλικία, λίγο μεγαλύτεροι από τους εφήβους όταν βγάζουν τα πρώτα γένια, για να εξυπηρετούν τέτοιου είδους ανάγκες. Δεν φέρουν μαζί τους παρά μόνο τόξα, βέλη, ακόντια και σφενδόνες για εκτόξευση λίθων, γιατί αυτά είναι χρήσιμα στην οδοιπορία.* Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, οι ημεροδρόμοι εντάσσονται στα βοηθητικά στρατιωτικά σώματα με ελαφρύ οπλισμό και κύριος σκοπός τους είναι η στρατιωτική επικοινωνία, η οποία προϋποθέτει και γνώσεις τοπογραφίας, αφού γνωρίζουν τον προσανατολισμό για τον χρονικό υπολογισμό αποστάσεων, με αποτέλεσμα να διανύουν ταχύτατα μια απόσταση κατά τη διάρκεια της ημέρας για την έγκαιρη μεταφορά πληροφοριών.

Αυτός ο ορισμός των ημεροδρόμων σε συνδυασμό με την καταγωγή του Φιλωνίδη, αλλά και η αναφορά σε Κρήτες ημεροδρόμους στον Ξενοφώντα και τον Διόδωρο, παραπέμπει στους *δρομείς* της αρχαίας Κρήτης, των οποίων ο ρόλος φαίνεται πως ήταν ανάλογος με αυτόν των ημεροδρόμων. Η στρατιωτική οργάνωση της Κρητικής Πολιτείας σε πολλούς τομείς είναι γνωστή από σημαντικό αριθμό πηγών. Εξάλλου, στην Κρήτη η παράδοση των δρομέων ανάγεται στη μυθική εποχή, κατά την οποία ο ήρωας του νησιού Τάλως κάθε μέρα έτρεχε ολόγυρα το νησί τρεις φορές ως *προστάτης* και *νομοφύλαξ*.¹⁵ Από τον συνδυασμό των πληροφοριών αυτών στις αρχαίες πηγές προκύπτει ότι οι νεαροί Κρήτες *δρομείς* μάλλον εκπαιδεύονταν για να είναι σε περίπτωση πολέμου ένα στρατιωτικό σώμα με ελαφρύ οπλισμό, επιφορτισμένο κατ' αρχήν με την επικοινωνία, η επίτευξη όμως της οποίας προϋπέθετε γνώση της ευρύτερης περιοχής και της τοπογραφίας και ίσως και

15. Tzifopoulos 1998, ό.π. σημ. 1.

ιδιαίτερες τεχνικές. Οι Κρήτες *δρομείς* θα πρέπει να ήταν περιζήτητοι ως μισθοφόροι ημεροδρόμοι κατά την Ελληνιστική περίοδο κατά το πρότυπο των φημισμένων τοξοτών από την Κρήτη στους οποίους βέβαια οι αρχαίες πηγές αναφέρονται με μεγαλύτερη συχνότητα.

Η αναγκαιότητα της έγκαιρης στρατιωτικής επικοινωνίας και της ταχύτερης μετακίνησης,¹⁶ από την οποία τις περισσότερες φορές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η επιτυχής έκβαση μιας σύγκρουσης, οδήγησε τον Φιλίππο Β' και αργότερα τον Αλέξανδρο στη δημιουργία εξειδικευμένων σωμάτων επιμελητείας κατά τα ήδη γνωστά πρότυπα της Σπάρτης, της Θήβας και της Περσίας. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι στην αυλή του Φιλίππου ανάμεσα στους βασιλικούς παίδες και συνομηλίκους του Αλεξάνδρου ήταν και ο Νέαρχος, γιος του Ανδρότιμου από τη Λατώ της Κρήτης, γεννημένος όμως στην Αμφίπολη, και προφανώς αργότερα ο Φιλωνίδης από τη Χερσόνησο της Κρήτης ως ημεροδρόμος και βηματιστής. Κατά πάσα πιθανότητα, οι στρατιωτικές καινοτομίες του Φιλίππου και η εμπειρία της αγωγής των δρομέων των δύο Κρητών, Νέαρχου και Φιλωνίδη (ίσως και άλλων των οποίων τα ονόματα δεν διασώθηκαν), οδήγησαν και στην ανάγκη περαιτέρω εξειδίκευσης κάποιων από τους ελαφρά οπλισμένους ημεροδρόμους. Αυτοί ήταν ήδη απαραίτητοι για την ανεκτίμητη δράση τους σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, επειδή γνώριζαν τον προσανατολισμό για τη χρονική μέτρηση των αποστάσεων. Συνεπώς για την κάλυψη στρατιωτικών αναγκών, πρέπει να συγκροτήθηκε από ημεροδρόμους το πιο εξειδικευμένο "σώμα των βηματιστών" με ιδιαίτερα αυστηρά και απαιτητικά φυσικά προσόντα. Αυτό το σώμα πρέπει να ήταν επιφορτισμένο με τη μέτρηση αποστάσεων σε βήματα στο πεδίο για την ιδανικότερη κά-

16. Για τις δυσκολίες των μετακινήσεων διά ξηράς και θαλάσσης και την εξέλιξη των ταξιδιών και των μέσων μεταφοράς, βλ. τα κεφάλαια G. Raepsaet, "Land Transport and Vehicles", G. L. Irby, "Navigation and the Art of Sailing", J. Whitwright, "Ships and Boats", στο G. L. Irby (ed.), *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, Chichester and Malden, MA. 2016, 836-853, 854-869, 870-888.

θε φορά επιλογή των οδικών διαβάσεων, την υποτυπώδη χαρτογράφηση και τοπογραφική αποτύπωση για στρατιωτικούς σκοπούς, καθώς και τη συλλογή άλλων χρήσιμων πληροφοριών και δεδομένων.

Οι βηματιστές (και χωρογράφοι) για μετρήσεις στο πεδίο και οι ημεροδρόμοι για τον χρονικό υπολογισμό αποστάσεων, ως άτομα υψίστης σπουδαιότητας για τις επικοινωνίες κυρίως κατά τη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων, υπήρξαν οι πρόδρομοι όχι των σημερινών δρομέων μεγάλων αποστάσεων (μαραθωνοδρόμων ή βαδιστών) αλλά των σημερινών στρατιωτικών τμημάτων του Γεωγραφικού, των Διαβιβάσεων, του Μηχανικού και των συναφών σωμάτων επιμελητείας με κύρια ειδικευση στην επικοινωνία και κυρίως στη χαρτογράφηση. Μόνον έτσι εξηγούνται όχι μόνον οι εκπληκτικά ταχύτατες στρατιωτικές κινητοποιήσεις και επεμβάσεις του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου, αλλά και οι άριστες επιλογές τους τόσο για τη διεξαγωγή μιας μάχης όσο και για την ίδρυση νέων πόλεων σε στρατηγικές θέσεις.

Το ότι ο Αλέξανδρος οργάνωσε και ανέπτυξε περαιτέρω τα σώματα επιμελητείας (logistics),¹⁷ ανάμεσα στα οποία και ένα “σώμα ημεροδρόμων και βηματιστών”, αναδεικνύεται αναμφίβολα από τις στρατιωτικές του επιτυχίες, οι οποίες κατά κύριο λόγο οφείλονται στη γνώση της τοπογραφίας και στην ιδανική επιλογή θέσεων για τη διεξαγωγή μιας μάχης. Ακόμα και σήμερα εντυπωσιάζει η παράκαμψη των Τεμπών το 336 π.Χ. διαμέσου της Όσσας με την κατασκευή της *Αλεξάνδρου κλίμακος*,¹⁸ όπως επίσης και η ξαφνική εμφάνιση του Αλεξάνδρου έξω από τη Θήβα τον Σεπτέμβριο του 335 π.Χ., όταν οι Θηβαίοι επανέστησαν εναντίον των Μακεδόνων, εξαιτίας κάποιας φήμης ότι ο νέος βασιλιάς είχε σκοτωθεί σε μάχη με τους Ιλλυριούς στη νότια Αλβανία. Και εντυπωσιάζει γιατί ο

Αλέξανδρος με 30.000 πεζικό και 300 ιππείς μέσα σε μόλις 13 μέρες κατόρθωσε να καλύψει πάνω από 400 χιλιόμετρα, διασχίζοντας τον Γράμμο, την Πίνδο, τα Καμβούνια και τον Θεσσαλικό κάμπο.

Παρόμοιο θαυμασμό κατά την εκστρατεία στην Ασία προκαλεί και η επιλογή τοποθεσιών για την ίδρυση στρατιωτικών φυλακίων αλλά και πόλεων με το όνομα Αλεξάνδρεια, όπως π.χ. η γνωστή στην Αίγυπτο, η σημερινή Κανταχάρ του Αφγανιστάν στην τότε Αραχωσία, η Αλεξάνδρεια Εσχάτη στον Ώξο, δηλ. η σημερινή Χουτζάντ του Τατζικιστάν, ενώ και η σημερινή Σαμαρκάνδη του Ουζμπεκιστάν αρχικά ήταν ένας σταθμός της Αλεξάνδρου πορείας, δηλ. ένα στρατιωτικό φυλάκιο.¹⁹

Η άριστη και εις βάθος γνώση γνώση της τοπογραφίας και της γεωμορφολογίας και η αξιοθαύμαστη εφαρμογή της γνώσης αυτής στην πράξη είναι οι προϋποθέσεις για την αποτελεσματική ταχύτητα στις επικοινωνίες, στις μεταφορές, στην επιλογή του πεδίου και στους ελιγμούς της μάχης, αλλά και στην επιλογή για την εγκατάσταση των *σταθμών* – δεδομένα τα οποία σήμερα αποτυπώνονται σε έναν χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας. Οι φρυκτωρίες και οι σταθμοί των Περσών μετατράπηκαν στους *Σταθμούς της Αλεξάνδρου πορείας*, αλλά σχεδιάστηκαν και νέοι σε γεωγραφικά στρατηγικά σημεία, απαραίτητα για την επικοινωνία και την αποτελεσματική διακυβέρνηση. Μάλιστα η ίδρυση Σταθμών και πόλεων σε στρατηγικές θέσεις εξελίχθηκαν σε σημαίνουσες πόλεις που ακόμα και σήμερα κατοικούνται, ακριβώς λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής τους θέσης.

Τα δεδομένα και οι μετρήσεις των βηματιστών και του Νεάρχου, ο οποίος ως ναύαρχος τέθηκε επικεφαλής για τον *Παράπλου της Ινδικής*,²⁰ αλλά και αυτά που προέκυ-

17. Πίκουλας, ό.π. σημ. 4.

18. Γ. Α. Πίκουλας 2016. “Η Αλεξάνδρου Κλίμαξ”, στο Μ. Γιαννοπούλου – Χ. Καλλίνη (επιμ.), *Ηχάδιν, Τιμητικός τόμος για τη Στέλλα Δρούγου*, τόμ. ΙΙ, Αθήνα, 336-346.

19. Πίκουλας, ό.π. σημ. 4, 46-58, 123-125.

20. Μεγάλο μέρος του έργου *Παράπλους της Ινδικής* του Νεάρχου, λόγω της αξιοπιστίας του, ενσωμάτωσε στην ιστορία του ο Αρριανός, βλ. Ηρ. & Στ. Αποστολίδης, ό.π. σημ. 7, 63-68 και 207-315 και τον ένθετο χάρτη της εκστρατείας και των εξερευνησεων του Αλεξάνδρου. Βλ. επίσης και Λιβιεράτος, ό.π. σημ. 4.

Ο χάρτης της Εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Barbier du Bocage (1804) για το βιβλίο του Guillaume de Sainte-Croix, *Examen critique des historiens d'Alexandre le Grand*, Paris.

ψαν από άλλες εξερευνήσεις, όπως από την πορεία του Κράτερου και τα ταξίδια του Αναξικράτη, του Αρχία, του Ανδροσθένη, του Ιέρωνα, κατατέθηκαν με διαταγή του Αλεξάνδρου στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας και συγκρότησαν την πρώτη μεγάλης κλίμακας συλλογή δεδομένων (big data) η οποία στήριξε, διευκόλυνε και προκάλεσε τις ανακαλύψεις της Αλεξανδρινής εποχής. Ωστόσο, μετά τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την ίδρυση του Βυζαντίου, οι ενδείξεις όπως και στην αρχαιότητα παραμένουν λιγοστές,²¹ αλλά από την Αναγέννηση και μετά ο

ρόλος της γεωγραφίας, της τοπογραφίας και των μετρήσεων αναγνωρίζεται και καταλαμβάνει περίοπτη θέση στα ευρωπαϊκά κράτη.²² Στο ελληνικό κράτος όμως η αναγνώριση αυτή υπήρξε επίπονη, μακρόσυρτη, κάποιες φορές και μοιραία, όπως παρουσιάζεται ανάγλυφα στον παρόντα τόμο με αφορμή τα 130 χρόνια λειτουργίας της Γεωγραφικής Υπηρεσίας που σήμερα δραστηριοποιείται όπως άλλοτε οι ημεροδρόμοι, οι χωρογράφοι, οι βηματιστές.

21. Λιβιεράτος 2007, ό.π. σημ. 9 και E. Livieratos, Chr. Boutoura 2018. “Carte Pisane and Its Coastline Shape”, *e-Perimtron* 13.3, 161-181 (http://e-perimtron.org/Vol_13_3/Livieratos_Boutoura.pdf).

22. E. Λιβιεράτος 2017. *Η Χάρτα του Ρήγα: τα δύο (συν) πρόσωπα. Μια άλλη ανάγνωση του Χάρτη* (Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη. Ιδίου, 2018. *Αρχιτέλαγος 1685-1987 στους Χάρτες του Λουδοβίκου ΙΔ'* (Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη.

Tracing the forerunners (*Summary*)

Bematists (*bêmatistai*) were individuals who “measured distances by paces”, often mentioned together with *hêmerodromoi* (runners of a day’s distance), *dromokêrykes* (running heralds), and perhaps *chorographers* (in charge of the areal differentiation of the earth’s surface).

A bematist is first attested in two dedications to Zeus in Olympia (*IvO* 276 and *IvO* 277; c. 323-300 BCE) by Philonides, the son of Zoitos from Cretan Chersonêssos, Alexander the Great’s *hêmerodromos* and *bêmatistês* of Asia (*FGrHist* 121; cf. Pliny, *HN* 2.73, 7.20; Pausanias 6.16.5). As bematists of Alexander’s march, Pliny (*HN* 6.61) recorded Diognetus (*FGrHist* 120) and Baiton (*FGrHist* 119). Athenaeus (10.442b) utilized the work of the historian Ctesias (*FGrHist* 688) against which he checked the information he found in the works of the bematists: Baiton who wrote (*Military*) *Stations/Posts of Alexander’s March*; and Amyntas (*FGrHist* 122) who composed (*Military*) *Stations/Posts (of Asia)*. Finally, Diogenes Laertius (2.17) names an Archelaus (*FGrHist* 123) as *chorographer of Alexander’s conquered land*. That a chorographer was also primarily involved with distance-measuring and mapping is indicated by Strabo (2.4.1; 5.2.7, 8; 6.1.11; 6.2.11; 6.3.10), who, although he does not use the word bematist, knows this activity, when, for example, he notes that the Via Egnatia was measured in paces by miles (7.7.4: *bebêmatismenê kata milion*).

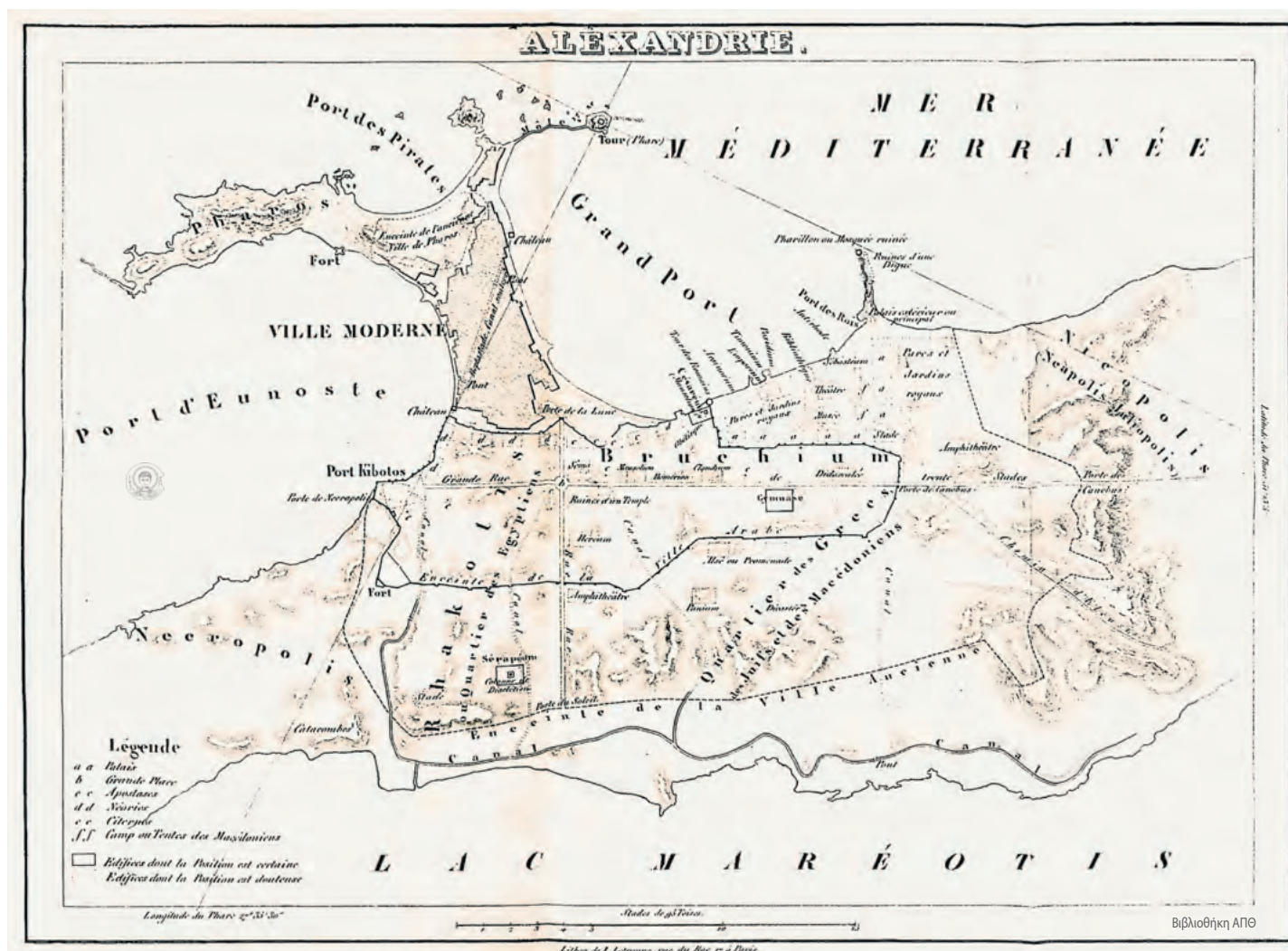
From these scattered bits of information we can infer that the bematists formed together with *hêmerodromoi* and chorographers a special military unit in charge of topographical surveying and mapping by time- and pace-measuring distances mainly for military purposes, activities instrumental for efficient speed in military communications, transportation, and maneuvering. Even though two bematists bear Macedonian names (Amyntas, Archelaus) and

Hesychius (s.v. *bêmatizein*) remarks that the word is somehow Macedonian, it is rather unlikely that members of this core had a specific ethnic origin as the requirements were more than usual stringent and demanding.

They appear as a distinct military unit especially from Alexander the Great onwards, a period when the term bematist acquired a specific, technical meaning that related and identified it with activities instituted by Macedonians. Following the already known precedents and standards set by Sparta, Thebes and Persia, Philip II and later Alexander envisaged these specialized military units, thanks to which the Macedonian army predominated for centuries. This explains not only the astonishingly rapid military mobilizations and interventions of Philip and Alexander, but also their excellent choices both for a battlefield and for the establishment of new cities in strategic positions, which since then thrived (e.g. Egypt’s Alexandria, Afganistan’s Kandahar, Tajikistan’s Khujand, Uzbekistan’s Samarkand).

Bematists (and choreographers) for distance-measurements on the field and hemerodromoi for calculating distances by time, as individuals of the highest and critical importance for communications and mapping, especially during military operations, have been the forerunners not of today’s long-distance runners (marathon or race-walking) but the military unites of Geography-Topography, Communications, Engineering and related cores of logistics. Advanced and in-depth knowledge of topography and geomorphology and the admirable application of this knowledge in matters practical are the prerequisites for effective speed in communications, transport, field selection and battle maneuvers, but also in the choice for installation of long-term military stations and outposts—data that nowadays are displayed on a map of the Geographical Service.

All these data were gathered and deposited by order of

Η Αλεξάνδρεια. Jacques Matter, *Histoire de l'école d'Alexandrie comparée aux principales écoles contemporaines*. Paris: Hachette 1840-1848.

Alexander in the Museum of Alexandria and formed the first large-scale data-collection which supported, facilitated and provoked the discoveries of the Alexandrian era. From the Renaissance onwards the crucial role of geography, topography and distance-measurement was recognized again and occupied a prominent place in European states. In the Greek state, however, the process of this recognition has been painful, long-lasting, and sometimes fatal, as shown in relief in this volume on the occasion of the 130 years of op-

eration of the Geographical Service, the successor of the activities of bematists, hemerodromoi and chorographers.¹

Ioannis Z. Tzifopoulos

1. This is the Summary of the author's text in Greek (pp. 13-19) to honour the 130th anniversary of the Hellenic Military Geographical Service (1889-2019) to which this book is dedicated by the Aristotle University of Thessaloniki (AUTH).

I. Z. Tzifopoulos is Professor of Classics and Epigraphy, School of Philosophy AUTH. Director, Laboratory of Epigraphy & Papyrology AUTH. Chair University Library & Information Centre Committee AUTH.